

HARALAMBIE CORBU

Institutul de Filologie
(Chișinău)

**DUMITRU C. MORUZI (1850-1914),
DISTINS SCRITOR BASARABEAN,
RĂTĂCIT ÎN SUBURBIILE ISTORIEI**

Abstract. Dumitru C. Moruzi (1850-1914) was a novelist, publicist and a socio-political analyst of artistic and scientific value. With time running out, he was among the juvenile writers little or almost unknown to contemporary readers. The main aim of this investigation is to renew the author's cultural heritage by studying it thoroughly and re-editing it in accordance with the scientific and modern printing. Besides this, D. Moruzi remains a remarkable writer who combines realism and history with imagination and a subtle and refined artistic structure.

Keywords: artistic documentary work, social novel, historical option, metamorphosis and psychological optimization, artistic-imaginary realism.

În anul 2014 se împlinesc 100 de ani de la moartea scriitorului Dumitru C. Moruzi. O personalitate cultural-artistică remarcabilă, cu un destin pământesc neordinar, însă care, astăzi, a trecut aproape integral în anonimatul istoriei și al memoriei generațiilor ce i-au urmat.

S-a născut în anul 1850 în orașul Iași, capitala vechii Moldove, – într-o familie de boieri cu tradiții de domnitori ai țării. Copilăria, adolescența și o bună parte din tinerețe și le-a petrecut în Basarabia-Rusia, unde, concomitent cu orașul natal Chișinău, a avut prilejul să cunoască îndeaproape diverse centre de istorie și cultură ale Imperiului, cum ar fi Sankt-Petersburgul, Moscova, Kievul, Odesa și altele. A studiat în Franța și Italia, în a căror istorie și cultură a coborât în profunzime. Cei mai mulți ani din viața sa activă i-a trăit în interiorul Principatelor Unite și al României, al cărei cetățean și om politic de vază a fost, fără a întrerupe legăturile și contactele cu toate centrele cultural-istorice anterioare, inclusiv cu moșiile părinților de prin părțile Sorociei, Unghenilor și Cahulului. Pe lângă toate acestea, să mai reținem și faptul că fiind grec de origine, D. C. Moruzi s-a dovedit a fi un distins patriot și participant activ al ideii moldovenist-românești, al unirii și independenței neamului. Cu alte cuvinte, Dumitru C. Moruzi e, la figurat vorbind, un *om-sinteză* al vremurilor și originilor sale.

Cu referire la studiul lui G. Bezviconi, cu titlul „Principele Constantin Moruzi”, publicat în 1940 în *Revista istorică*, cunoscutul istoric și critic literar basarabean Petre V. Haneș în cercetarea sa „Scriitorii basarabeni. 1850-1940”, menționa în această ordine de idei: „Constantin Moruzi (tatăl scriitorului – H.C.) a luat parte la revoluția din 1848 în Moldova. În timpul războiului Crimeii, turcii l-au expulzat în Rusia, acuzându-l de spionaj în favoarea acestora... După terminarea războiului, revine pentru câțva timp

la Iași, unde a lucrat pentru unirea principatelor. Era foarte bun prieten cu Alexandru Cuza” [2, p. 330-331]. Scriitorul nostru, – continuă istoricul literar, – „avea 4 ani când părinții părăsiseră Moldova și se instalaseră în județul Soroca, la moșiile Ciripcău și Cosăuți, ale domniței Ruxanda” [2, p. 332].

Studiile, D. C. Moruzi, și le începe acasă, cu mama, continuându-le apoi în limba franceză la Iași. În septembrie 1863 pleacă la studii în Franța. „Atmosfera basarabeană, își va aminti scriitorul în romanul său „Pribegi în țară răpită”, se împletește cu cea rusească, cu cea pariziană. Atmosfera de oraș cu cea de țară. Bătrânețea și maturitatea cu tinerețea. Boierii cu țărani” [2, p. 369].

În 1869 adolescentul D. C. Moruzi termină liceul St. Louis, susține bacalaureatul la Sorbona și se întoarce în Basarabia [2, p. 234]. „La vârsta de 22 de ani (1871), D. C. Moruzi se afla în Basarabia, la moșia Dănuțeni, a părinților, moșie pe malul Prutului, aproape de Ungheni. Ducea viața obișnuită a proprietarilor rurali: primăvara, vara și o parte din toamnă la țară, iarna la oraș. Orașele unde petreceau iernile familia lui erau Chișinăul și Iași” [2, p. 334].

În acest context, se întreabă Petre V. Haneș, ar putea fi considerat D. C. Moruzi scriitor basarabean? Și răspunde: „Dacă și-a trăit copilăria în Basarabia, dacă amintirile de atunci i-au împlut toată viața, dacă a scris despre Basarabia, dacă a dorit să fie îngropat în pământul ei, – putem să nu-l socotim scriitor basarabean?” [2, p. 346-347]. Concluzia publicistului și istoricului literar Petre V. Haneș se sprijină nu numai pe conținutul lucrărilor de bază ale lui D. C. Moruzi cum sunt „Românii și Rușii” (1905-1906), „Înstrăinații” (1910), „Pribegi în țară răpită” (1912), „Moartea lui Cain” (1914), publicată post-mortem, dar și pe unele mărturisiri de suflet ale scriitorului însuși, cum ar fi, de exemplu, următoarea: „Nu-mi va fi oare dat să-mi odihnesc oasele alături de părintele meu, în biserica de la Dănuțeni, învăluit în neagra și mănoasa țărână a Basarabiei!.” [2, p. 346]. Mărturia e făcută în prefața cărții sale „Rușii și Românii” (1905-1906), fiind interpretată, și pe drept cuvânt, ca o mare destăinuire și o izbucnire a sufletului neîntinat.

* * *

În rândurile ce urmează vom poposi mai amănunțit asupra uneia din scrierile de bază ale autorului – romanul social „Înstrăinații” (ediția a II-a, 1912), încercând să scoatem în evidență câteva din particularitățile acestui fenomen cultural-social-artistic, unic și irepetabil în felul său, care a fost și rămâne, în opinia noastră, Dumitru C. Moruzi.

Cuprinsul și esența cărții autorul le expune explicit și tranșant în „Precuvântare către cititori”. În paginile romanului studiu-memorii-istorie-analize sociologice și meditații filologice se perindă, cel puțin, trei generații de intelectuali, plămădiți în brazdele adânci ale baștinei, ale pământului natal, dar trecuți, într-un grad mai mare sau mai mic, prin transformările social-psihologice și etico-morale impuse de evoluția în timp și spațiu, influențe venite din afară în urma contactelor cu alte popoare, cu alte culturi și civilizații: occidentală, musulmană-greacă și rusă (slavă). Prima, în această ordine de idei, e generația hatmanului Agapie Varlaam, „boier de neam mare și vechiu” care, din lipsă de școli, „fu trimis să se lumineze la vestita școală grecească de la Halchi, lângă Țarigrad”. Studiile

respective i-au sporit și lărgit nivelul și orizontul de cunoaștere a lumii, dar nu i-au afectat nici într-un fel legăturile și devotamentul față de cultura, istoria și tradițiile neamului său. Cea de a doua generație e reprezentată de fiica Profirița și ginerele Mihalache, care influențați inițial de Occident, unde își fac studiile și își petrec o parte din tinerețe, revin totalmente la tradițiile părinților și ale neamului. Cea de a treia generație, în persoana celor 4 fii și fiice ai (ale) Profiriței și Mihalache: Arthur, Elena, Elvira și Nini parcurg o cale cu mult mai sinuoasă pentru ca și ei, fiecare în felul său, să revină la mamă și la baștină.

Să se rețină faptul că însuși autorul era frământat de o anumită incertitudine privind genul și modalitatea de interpretare a problemelor abordate în scrierea sa, situându-se între noțiunea de *creație artistică* propriu-zisă și *studiu științific social*, titulatura de *roman social* fiind formula cea mai adecvată care, în opinia scriitorului, ar uni, ar contopi diversitățile și ar imprima scrierii semnificația și mesajul adevărat ce are, drept scop final, de a le transmite cititorului.

Autorul stabilește strict cronologic cadrul perioadei istorice evocate: anii 1853-1907, cadru care corespunde, cu o diferență de doar zece ani minus, cu cel al propriei vieți pământești: 1850-1914. În roman sunt reflectate, nominalizate și comentate evenimentele istorice de bază care au avut loc în perioada dată în Moldova istorică, iar după Unirea din 1859 – în România întregită. Nicolae Mavrocordat, Mihalache-Vodă Sturza, Grigore Ghica Voievod, Mihail Kogălniceanu, Alexandru Ioan Cuza, regele Carol I – sunt personajele și personalitățile politice și de stat principale care conduc țara și care imprimă evenimentelor istorice amprenta lot individuală.

Pe de altă parte, personajele pomenite mai sus, reprezentate de Bunel, Ginere, Fiică, Nepoți și Nepoțele alcătuiesc o lume artistică aparte, care activează într-un spațiu realist-imaginar, confruntându-se la modul direct cu inadvertențele dintre prezent, trecut și viitor. În acest context *țaranul* de la coarnele plugului reprezintă, cum spuneam mai sus, chintesența valorilor și tradițiilor naționale, care, în pofida tuturor schimbărilor și evoluțiilor inevitabile și necesare, acestea trebuie să fie respectate și păstrate ca temelie și fundament al progresului istoric din toate timpurile.

Prin urmare, fondul realist concret și istoric documentar al romanului „Înstrăinații” merge în paralel și se completează reciproc cu cel artistico-imaginar. Numai ținând cont de aceste particularități specifice și în multe privințe neobișnuite ale scrierii analizate, s-ar putea ajunge la niște concluzii și aprecieri adecvate, în conformitate cu adevăratul mesaj artistic și social al romanului. Căci, dacă aspectul social al problemei se încadrează în anii indicați: 1853-1907, cel imaginar-artistic cuprinde de fapt întregul secol XIX, în timp ce semnificația culturii și tradițiilor naționale își află rădăcinile în experiența de veacuri a poporului truditor.

Semnificația și întreaga structură epică a romanului „Înstrăinații” de Dumitru C. Moruzi se sprijină pe ideea înstrăinării generației (sau generațiilor) din perioada anilor 1850-1900 de tradițiile seculare ale propriului popor, pe suportul profund dramatic, la nivel național, al acestei plecări forțate și artificiale din sânul și din interiorul propriului EU spre alte orizonturi și meleaguri istorico-culturale și spirituale, cu totul diferite de cele lăsate drept moștenire de strămoșii și predecesorii noștri. De reținut faptul deosebit

de important, în cazul de față, că vorba nu e despre acceptarea sau respingerea totală a unor sau altor tradiții și moduri de viață pe motivul că ele ar fi mai bune sau mai rele decât ale noastre, ci despre păstrarea și dezvoltarea în continuare a tradițiilor naționale, îmbogățite fiind în urma contactelor benefice, utile, firești și necesare cu *alte* tradiții, culturi și moduri de viață umană.

Deci esența problemei constă nu în a subestima sau neglija interiorul problemei, ci de a multiplica și îmbogăți valorile naționale în urma contactelor firești dintre epoci și culturi. Aceste chestiuni devin deosebit de actuale în așa-zisele perioade istorice *de tranziție*, cum a fost perioada evocată de D. C. Moruzi în romanul său, ori, am adăuga noi, cum este cea din Republica Moldova, aflată astăzi la răscruce sau răspântie de vremi și de istorie. Deschiderea către valori străine, dar purtând permanent în suflet și conștiință respectul și dorul nestins față de baștină și casa părintească – cam acesta ar fi, la modul general, mesajul de bază al scrierii artistice nominalizate, în acest context. Important, fără îndoială, e *cu ce te duci* pe meleagurile altor lumi și culturi, dar nu mai puțin principal e faptul *cu ce vii*, *cu ce te alegi*, fiind întru totul conștient de ceea ce *ai lăsat* acolo, dar și de ceea ce *ai adus* acasă, deschizând noi drumuri și cărări procesului de afirmare a spiritului autohton, a valorilor naționale.

O sinteză și o analiză originală a romanului „Înstrăinații” o aflăm în „Precuvântare către cetitori”, în care autorul deschide multe paranteze și își expune în mod deschis și tranșant opiniile asupra timpului și personajelor evocate în scriere.

Chiar din primele rânduri ale adresării sale către viitorii cititori, autorul insistă asupra semnificației romanului în ansamblu și, în special, a calificativului **înstrăinații**, argumentând ideea că înstrăinarea, îndepărtarea, ieșirea conaționalilor săi la nivel de elite intelectuale din zona propriilor tradiții și propriei istorii nu echivalează cu un act conștient de ignorare sau trădare a acestora, în scopul unor interese egoiste și meschine, ci e un destin al poporului, aflat la o răscruce a vremurilor, când înnoirile și transformările sociale, culturale, spirituale, mentale deveneau o necesitate inevitabilă, punând însă sub semnul întrebării soarta capitalului intelectual autohton, a tradițiilor naționale acumulate pe parcursul vremurilor. Deci problema principală pe care o lansează și o fundamentează autorul constă în răspunsul la întrebarea: *cum și în ce măsură* noile progrese ale civilizației umane *pot fi asimilate organic* de vechile culturi și tradiții fără a pricinui frânturi, pierderi, dureri și suferințe de neimaginat acestora din urmă?

Eliminarea vrajbei și neînțelegerilor dintre cei de un neam și sânge, e o condiție decisivă în ce privește securitatea și prosperitatea întregului neam – acesta e mesajul romanului în ansamblu.

Cele trei generații de moldoveni-români sunt reprezentate respectiv: a) de tatăl și bunelul Agapie Varlaam Hatmanul; b) de fiica sa Profirița și ginerele aga Mihalache Stelea; de cei patru nepoți-nepoțele și fii-fiice ale acestora – Arthur, Lili, Elvira și Nini –, care își duc povara vieții și își croiesc destinul în mod individual și personal, cu toții fiind însă supuși examenului de legământ și atașament față de baștină, față de casa părintească, față de tradițiile pământului natal. Dintre toate aceste nouă personaje, doar două: Nini și Elvira au balansat cel mai mult între baștină și străinătate pentru ca să încline,

în cele din urmă și ei spre casa părintească, spre baștina originală. Toți ceilalți *actori* de bază ai romanului și-au determinat sau își determină atitudinea față de problema-cheie în faze inițiale și cu claritate de convingere ne alterată.

Pe coperta cărții e indicat: „**Dumitru C. Moruzi. Înstrăinații.** Roman social – 1854-1907”. București – 1912. Editura Grig. Gheorghiu-Putna și Ilie Deleanu. Pe prima pagină din interiorul cărții citim: „Biblioteca romanelor. – I. Studiu social în formă de roman. Ediția II. Revăzută și îndreptată de însuși autorul. Editată de Gr. Gheorghiu-Putna și Ilie Deleanu. București, 1912”. Și, în sfârșit, cea de a treia inscripție, de la p. 12 a romanului, amplasată înaintea primului capitol, intitulat: „D-lui vel Aga Mihalache Stelea (1853-1854)”: *Înstrăinații.* Studiu social în formă de roman”.

Toate aceste evoluții și transformări de psihologii, caractere și mentalități se produc pe fundalul rezistenței tradițiilor neamului, reprezentate în toată complexitatea și frumusețea lor de mărirea sa Poporul în imaginea simbolică a *Țăranului* și a *Pământului* natal. „Numai trăind cu mine, – se destăinuie autorul în «Precuvântare către cetitori», – în locurile și obiceiurile de altădată (căci și locurile și obiceiurile au înrăurirea lor asupra firilor și a gândurilor), numai urmărind pas cu pas schimbările întâmplătoare în locuri, obiceiuri, firi și gânduri în timp de cincizeci și trei de ani, vă veți putea da seama, împreună cu mine, cât este de neapărat pentru noi să ne păstrăm însușirile neamului, și cât ne-ar putea fi de vătămător, dacă ar urma să le luăm, tot ca înainte, de la străini, pe degeaba și pe necercetate! Să le împărțăm și lor, de-or vrea, celea ce le avem frumoase și bune la noi; dar să nu luăm de la ei decât cele curate și potrivite cu firile și locurile de la noi” [1, p. 6]. Căci, continuă autorul: „Să nu ne întunecăm mințile cu toate pacostele, palavrele și neadevărurile ridicate la treapta de sisteme filosofice și sociale, luându-le de bune, numai că vin de departe, că om cu om nu se aseamănă, nici loc cu loc! Să ne gândim că astfel întunecăm dreapta și cu mintea judecată a țăranului, rămas până acum tot el, cu toate stăruințele celorlalți înstrăinați de care pomenesc mai sus, și care caută numai să-l învrăjbească împotriva celor de un sânge și de o obârșie cu dânsul” [1, p. 6-7]. Rezistența împotriva rusificării și deznaționalizării neamului reprezintă unul din subiectele de referință ale scriitorului, indiferent de titulatura lucrării. Și în acest caz drept forță primordială ce luptă pentru păstrarea și dezvoltarea propriilor valori, apare, pe prim-plan, poporul în persoana țăranului și a țărănimii. Anume acesta, *țăranul basarabean*, în opinia scriitorului D. C. Moruzi, formulată în studiul „Rușii și Românii” (1905-1906) și citată de cercetătorul Petre V. Haneș, „A rezistat încercărilor de rusificare. Nici în armată nu se rusifică. Ni se descriu clasele, clasele boierești și țărănești. Obiceiurile țăranilor basarabeni seamănă cu a celor de dincoace de Prut, răzeși și mazili și acolo. Încercările de rusificare prin biserică și școală n-au dat rezultate. La orașe la fel, acolo doar centrul e străin, dar mahalalele au rămas moldovenești. Chiar la Chișinău, vechiul oraș moldovenesc există, dar în mahalale”. Însuși *Târgovățul*, „S-a rusificat pentru lume, dar în familie a rămas cu limba moldovenească și obiceiurile moldovenești” [2, p. 349].

* * *

Situația de confuzie generală în această perioadă de tranziție o constatăm și în alte domenii ale vieții publice și spirituale, inclusiv în cel al credinței și religiilor. „Astăzi, –

îi replică Mihalache Stelea francezului Durand, – nu mai sînt nici ortodoxi, nici catolici, nici mosaici, nici mahomedani! Unirea credinței s-a făcut, precum și împărtășirea Duhului! Nu însă în Biserica lui Dumnezeu și în Duhul Sfânt, ci în capiștea lui Baal, în credința vițelului de aur și în împărtășirea duhului spurcat de negustorie!” [1, p. 196]. Tocmai din această cauză avem ceea ce avem, continuă M. Stelea: „Egalitate la sărăcie, libertate la jăfuit deocamdată, că atunci, când nu vom mai avea nimic, ne vom înfrăți cu cei bogați, prin măciucă sau reteveiu? Vorba țaranului: dacă e jaf, jaf să fie!” [1, p. 196-197]. Perioada de tranziție în viziunea lui Mihalache Stelea, nu e altceva decât perioada de *jaf general!*

Dar și în atare atmosferă de degradare socială și morală generală, bătrânul Hatman Agapie e de părere că salvarea poate veni nu atât din străinătate, ci doar din interiorul țării și al neamului, din resursele materiale și cultural-spirituale acumulate pe parcursul istoriei, experiența și realizările de prestigiu ale Occidentului servind drept stimulent și ingredient de primă necesitate întru promovarea noilor idei de prosperare a țării și înmulțire a comorilor spirituale ale poporului. El îi replică ginerelui: „Mai bine știință mai puțină și suflet mai curat! Copiii tăi se vor deprinde în străini, făcându-și cuiburile și împerechindu-se cu străini sau înstrăinați ca dâșșii, mărind numărul acelei aristocrații cosmopolite care lucrează în neștire poate, la dărâmarea societății creștine, dar mai sigur decât însuși socialismul internațional! În tot cazul, departe vor fi cuiburile lor de-al vostru; căci, orice-ai zice, te vei sătura curând și de străinătate, iar, ajunși bătrâni ca și mine, vă veți întoarce la cuib și-l veți găsi rece și pustiu! Ce va fi mai grozav, e că vă veți simți străini chiar în cuibul vostru, străini în lumea-ntreagă! Vă pregătiți amare bătrânețe, copiilor voștri viață fără rost, iar între ei și țară săpați o prăpastie” [1, p. 201].

Același legământ și devotament față de casă, de părinți, de baștină, de Patrie și de pământul natal demonstrează Profirița, fiica Hatmanului și soția lui Mihalache Stelea, în ultimul său cuvânt, rostit înainte de a părăsi această lume plină de bucurii și lumină, dar și de dureroase păcate și suferinți. „Simt că mă duc, – mărturisește ea, – și plec fericită cum nu se poate spune, nici închipui! Mă duc spre ființele cele care nici ele n-au plecat amărâte din viață! Mor în credința mea cea sfântă și singură adevărată, în limba mea cea dulce, în țara mea, pentru fericirea căreia sânge din sângele meu s-a vărsat și care m-a răsplătit cu frumusețele, luminile și miresmele sale neasemănate! Te binecuvântează din fundul inimii mele plină de dragoste pentru tine, scumpul și iubitul meu soț, pentru toate bucuriile și fericirile pe care mi le-ai dat, și mă rog să mă ierți de te-am supărat vreodată cu ceva” [1, p. 290].

* * *

O „masă rotundă” de discuții aprinse privind probleme fundamentale ale societății și neamului în condițiile de tranziție la un alt mod de viață, la o altă treaptă a istoriei s-a produs în vremea „vizitei de lucru” a domnitorului Alexandru Ioan Cuza și a ministrului Mihail Kogălniceanu la locul de baștină a Hatmanului Agapie și a ginerelui său Mihalache Stelea. Are loc un schimb fierbinte de opinii între unii și alții – primii doi optând pentru necesitatea și legitimarea reformelor sociale, politice și administrative, în special cea care privea împrăștierea țăranilor cu pământ, iar *Socrul Agapie* și *Ginerele* său Mihalache opunându-se unor reforme nu tocmai necesare inițiate de noua conducere a Principatelor

Unite; gazdele insistau asupra păstrării și continuării, în spirit conciliator, a vechilor tradiții și practici autohtone, perfectând, pe toate căile posibile și în mod absolut pașnic, relațiile între „cei de sus și cei de jos”, între boierimea aflată la putere și țărăimea muncitoare care producea toate bunurile materiale și spirituale ale țării, ale neamului. Acutizarea și înăsprirea acestor relații, considerau ei, prin recurgerea la forță, prin învrăjpire și răzbunare, prin limitare și încălcare a drepturilor unora de către ceilalți – nu vor conduce la soluțiile și rezolvările multdorite și multasteptate. Pentru că și aceste reforme, imitate și implementate după modele străine fără a se ține seamă, în măsura cuvenită, de ceea ce este propriu, tradiție și valoare națională, poate fi defectuos și primejdios chiar pentru destinele celor supuși forțat și păgubitor unor asemenea reforme.

„Antagonismul între muncă și avere” [1, p. 184], vorba lui Mihalache Stelea, nu înseamnă altceva decât degradarea *simbolului muncii* ca expresie morală și existențială curată și plină de demnitate a ființei umane și înlocuirea acesteia cu noțiunea de *avere*, obținută pe toate căile posibile și imposibile, evitând-o doar pe cea a muncii cinstite, oneste și plină de dăruire și satisfacție sufletească.

În aceeași ordine de idei, dar într-un context puțin modificat, Mihalache Stelea interpretează crearea familiei, căsătoria tinerilor. „Căsătoria de astăzi nu mai este acea unire sfântă și ideală a două suflete, care se leagă înaintea altarului cu dor de iubire curată și în scop de prelungire a neamului strămoșesc. Ea este acum: unirea practică și modernă a două interese, care se leagă înaintea legii, în dor de lux neîntrecut și în scop nemărturisit, dar împărțășit, de a se înșela reciproc!” [1, p. 194].

Ginerele Hatmanului, Mihalache Stelea, într-o discuție cu domnitorul Moldovei Grigore Ghica-Vodă, reproșa celor care au condus țara de la Ștefan cel Mare încoace și care declarau duplicitar că *își iubesc neamul*, dar făptuiau și propovăduiau tocmai contrariul. În acest val tulbure de gânduri și frământări Mihalache se întreba și-l întreba pe Domnitor, care afirma că în trecut nu au existat *nemernici* oficiali care ar fi dorit „oblăduire străină pentru neamul lui”: „De ce atunci unul laudă pe Rus, altul pe Neamț și cu toții, se dau slugile plecate ale Turcului?” La care întrebare domnitorul Grigore Ghica răspunde: „Pentru că așa a trebuit, trebuie și poate va mai trebui multă vreme să facă, nu atât în folosul lor, cât în folosul neamului!” Ce s-ar fi întâmplat dacă diriguitorii timpului „ar fi făcut nesocotința de a-și jertfi viețile și avutul împotrivindu-se unor puteri înzecit mai mari și în niște vremuri, când Crăii ca Polonia se cucureau cu sabia mai lesne ca acum? Ce folos ar fi tras neamul din jertfa lor nesăbuită? Puteau de asemenea să-și părăsească locurile și să se ademenească primind darurile străinilor, căpătând de la ei cinste, slujbe înalte și averi însemnate. Au făcut-o oare? Nu! Stau și astăzi neclintii în țara lor, luptând cu capetele plecate poate, dar cu inimile sus, căutând a-și ocroti cât mai mult limba, credința și moravurile; prefăcându-se și împărțindu-se, dar pe față numai, între cei trei dușmani, pentru ca să poată micșora și alina loviturile ce cad neconținut asupra bietului popor, când de la Turci, când de la Nemți, când de la Rușii Pravoslavnici! Prin ei dar, și în așa chip s-a strecurat neamul atâta timp, prin atâtea primejdii și restriște! Ei și numai ei sânt plutașii dibaci care au izbutit să strecoare pluta neamului între vâltoarele și stâncile acelei Bistrițe, mai grozavă și mai primejdioasă, care se chiamă istoria țării noastre din cei patru sute de ani din urmă” [1, p. 83-84].

Oricare ar fi modul de a interpreta azi, reflecțiile lui Gr. Ghica și ale autorului însuși au la temelie multă înțelepciune și adevăr. În toate timpurile și în toate colțurile lumii extremele și extremismul au jucat un rol devastator; cu atât mai mult acest flagel nefast s-a făcut și se mai face simțit în destinul popoarelor mici și mijlocii, înconjurate de state și imperii puternice, stăpânite de interese și scopuri strategice absolut individuale și personale. Cu ce pot veni, în atare condiții, popoarele mici și mijlocii întru apărarea independenței, intereselor și demnității sale? Cu forța? E o absurditate! Cu ajutorul cuvântului și propagandei dure de discreditare a eventualului adversar și cotropitor? Asemenea acțiuni inutile pot accelera și mai mult procesele de asimilare și subordonare puse la cale de vecinii rău intenționați. Care e deci calea rezolvării civilizate a problemei, în opinia domnitorului Grigore Ghica și a autorului însuși? E una simplă și extrem de complicată: de a pune în funcție principiul echilibrului de interese; capacitatea de a discuta diplomatic, argumentat; de a fi capabil de concesii în chestiuni auxiliare pentru a obține rezultate în probleme-cheie pentru destinul țării și a neamului. Deci pentru țările mici și mijlocii argumentul forte în asemenea situații a fost și rămâne nu atât forța fizică și militară a țării, cât, mai ales, potențialul ei științific, intelectual, spiritual modern.

Fără *forță de rezistență* e de neimaginat existența în istorie, cu precizarea însă că imperiile și marile puteri pot miza, și mizează de regulă, pe potențialul său fizic, economic, politic și militar de proporții, în timp ce țările mici și mijlocii ar putea găsi și găsesc de obicei salvare și soluționare a problemelor vitale în capacitatea de a oferi oportunități politice, intelectuale, spirituale, psihologice, diplomatice, etice și morale, demne de a fi luate în seamă nu numai de realii săi adversari, dar și de vârfurile lumii civilizate în genere.

Ștefan cel Mare și Sfânt cu cei aproape 48 de ani de domnie (1457-1504), cu cele peste 40 de mănăstiri construite și lăsate amintire, cu stabilitatea, rezistența, dar și diplomația de rafinament, aplicate cu înțelepciune și perseverență, rămâne, în acest sens, un exemplu unic, demn de pomenit și de urmat.

E important să reținem opinia domnitorului Alexandru Ioan Cuza cu privire la ceea ce ține de noțiunile *înstrăinați, oameni ai pământului și rătăciți în istorie*, opinie, exprimată într-o convorbire cu Mihail Kogălniceanu, unul dintre cei mai activi și înțelepți susținători ai domnitorului patriot, reformator și cu viziuni moderne asupra trecutului și prezentului neamului. Iritat și întristat de comportamentul celor „prin care ocârmuim țara”, aceștia fiind „învechiți în rele, ori având o spoială de lumină”, Domnitorul își varsă cele gândite și trăite în cuvinte și fraze tulburătoare. Căci, zice A. I. Cuza: „Școli superioare, unde să învețe copiii de boieri, n-avem și nici nu putem avea care să egaleze cu școlile și Universitățile franceze sau germane. Își vor trimite dar copiii în străinătate, precum și noi, întorcându-se străini de țară, cu obiceiuri și apucături nepotrivite cu firea neamului! Iată dar vrajba și ura intrate în neam! Pe de-o parte, înstrăinații, deprinși de mici a disprețui tot ce este al țării, și acei cu jumătate de cultură, care este mai primejdioasă chiar decât întunericul, iar, de partea cealaltă, gloata întunecaților, cu credința, simțul de dreptate, cinstea și bunul simț tocite toate prin pildele rele ce văd în jurul lor, prin nedreptatea legilor nouă, după părerea lor; căci nu le va intra niciodată în cap că au pierdut

un termen de apel, o judecată strâmbă a devenit dreaptă! Și, atunci, când aceste gloate, lăsate în bătaia nevoilor și în exploatarea tuturor lăcomiilor, vor ajunge în sapă de lemn și cu pământurile de astăzi îmbucătățite prin moșteniri, mă-ntreb cu groază: ce o să fie? Fapt este că am intrat într-un vârtej, de unde nu știu cum va ieși neamul!” [1, 171].

M. Kogălniceanu încearcă să fie mai optimist menționând, că „ceea ce se întâmplă în mic la noi, ființează în mare pretutindeni” și că experiența acumulată și credința oamenilor muncii în dreptatea și viitorul neamului, vor duce, în cele din urmă, la realizarea viselor preconizate. Un exemplu unic în acest sens e soarta și rezistența limbii materne, „a limbii noastre dulce”, trecută prin atâtea valuri și furtuni. „Tata, – își amintea, în această ordine de idei M. Kogălniceanu, completându-l pe A. I. Cuza, – la trei cuvinte, întrebuița două grecești; mai pe urmă, supt Kisseleff, cuvintele grecești fură amestecate în parte cu cuvinte rusești. Astăzi s-au dus naibii și cele grecești și cele rusești, înlocuindu-se cu cuvinte latinești și franțuzești, întrebuițate de-a-ndoaselea de către neștiutori” [1, p. 72]. Căci pentru neam și țară, vorba lui Mihalache Stelea, e tot una: „a muri străin pe loc străin, ori străini în țara lor” [1, p. 177].

Concretitudinea și precizia evenimentelor, faptelor și personalităților participante la desfășurarea proceselor istorice evocate lasă o impresie artistico-documentară de neuitat. Iată cum e prezentată, de pildă, atmosfera tensionată, plină de emoții și idei mărețe, dar sfâșiată concomitent de interese meschine, personale și de grup, din ajunul unirii Moldovei și Valahiei, autorul indicând concret și nemijlocit anii 1854-1858. „Cercetând stările sufletești, – citim în contextul dat, – ai fi găsit desigur că, în Moldova cel puțin, afară de Mitropolit și de Episcopi, care nu puteau râvni la un Scaun lumesc, erau mai mulți candidați la Domnie decât alegători. Toți aceia care avuseseră vre-un strămoș sau bunic miruit la Sfântul Nicolae Domnesc năzuiau la Scaunul papucăi sau respapucăi. Mai erau și alții, fără strămoși miruiți, ca, de pildă, Lascăr Catargiu, Anastasie Panu, și până și Alecsandri, marele poet, acesta însă fără voia lui. Aveau fiecare partizanii lor printre bonjuriști [...]. *Un om pentru o lume nouă*, aceasta era lozinca lor. Dar nici în găsirea aceluia *om nou* nu se puteau înțelege, fiecare propunându-l pe altul, cu gândul ascuns să împiedice pe vecin să se aleagă, doar vor cădea toți, unul după altul, și-l vor alege pe dânsul” [1, p. 128].

Prin atare calvar de confruntări politice a trecut și colonelul Alexandru Ioan Cuza pentru ca, în cele din urmă, la 5 ianuarie 1859, să fie ales prim-domnitor al Principatelor Unite și fondator al Statului Român Modern.

* * *

Dezbinările și discuțiile aprinse cu privire la tot ceea ce ținea de prezentul și viitorul personal, dar și al familiei și chiar a neamului întreg, se încingeau nu numai în rândurile maturilor și vârstnicilor tradiționaliști, dar și în mediul celor tineri, formați și educați în occident, dar nedesprinși totalmente de baștină și pământul natal. Cum erau, de exemplu, nepoții Hatmanului Agapie: Athur, „cogemite cavalier de 16 ani”; Lili, care „semăna mult cu mămița ei”, „o demuazelă de 14 ani”; Elvira, „o bondoacă de 13 ani”; și în sfârșit „Nini, de 12 ani, îndesat și spătos, ca tatăl-său”. Căci Occidentul nu reprezenta nici el un univers unic și general acceptat de tot tineretul modernizat. Franța și Germania, de exemplu,

se situau, în interpretarea lor, la poluri și distanțe diferite în structurile și tradițiile europene, de aceea impuneau și interpretări corespunzătoare. „Spiritele erau atât de îndârgite, – citim la un moment dat, – încât la Iași, un biet străin avu prilejul să dea societății noastre cea mai meritată lecție: întrebând de stăpâna casei care-l vedea tăcut și neluând parte la discuțiile înfocate ce se încinseră, dacă era Francez sau German, «să-mi permiteți Doamnă, răspunse el, ca, pentru moment, să fiu Român, căci în salonul d-tale nu văd pe altul, ceia ce ar fi de regretat în țara Românească»” [1, p. 231].

Autorul comentează cele ce aveau loc, continuând meditațiile Străinului, care se vede pus în situația de a se declara singurul român din partea locului: „Și starea aceasta nefirească, nesăbuită și bolnăvicioasă în oricare sfere, era cât pe ce să ne coste prăbușirea tronului, neîntărit bine încă, strivind supt dărmăturile sale dinastia neîntemeiată încă, și neatârnarea abia întrevăzută în zările unui îndepărtat viitor! Ba era să pierdem și umbra de autonomie deplină de care ne bucurăm abia de doisprezece ani. (Deci evenimentele au loc în anii 19871-1872 – *H.C.*). Principele Carol, dezgustat de nemernicia unora și nevrednicia altora, nedrept judecat și hulit chiar de aceia pentru care își jertfise patria și bucuriile sale de soldat și de german, era gata să se scoboare de pe tron și să lese în voia soartei! Franța și Germania fiind încăierate între ele, Rusia și Austria puteau să-și îndeplinească fără nici o grijă scopurile lor tradiționale și, luând Siretul ca graniță între ele, să se întindă: cea dintâiu până la Bosfor, cealaltă până la Marea Egee și Arhipelag”. În acest context, conchide autorul romanului: „Veșnică va rămânea recunoștința pentru vrednicul și mărinimosul boier moldovan Lascăr Catargiu, care știu să reînsufle încrederea și tăria în inima lui Carol I, dându-i prin aceasta prilejul de a câștiga în scurt timp Neatârnarea și titlul de Regat pentru noi, iar pentru el numele, pe care i-l va întări istoria, de Carol cel Mare și înțelept!” [1, p. 231].

Până și cel mai franțuzit dintre nepoții Hatmanului, – pe nume Nini, ajunge la un moment dat la concluzia că „rasele de cai nu se pot îmbunătăți decât prin încrucișare, și așa trebuie să se întâmple negreșit și la oameni” [1, p. 235]. Adică, am preciza în continuare gândul tânărului personaj din roman, numai prin asimilarea fizică-spirituală a tradițiilor și culturilor altor popoare de către mentalitatea și tiparele fizice și moral-spirituale ale propriei comunități etnonaționale, se poate produce acea schimbare și acel progres esențial, care ar fi în stare să reorienteze spre bine evoluția lucrurilor și a lumii/mediului în care trăiește etnia/ națiunea/ colectivitatea receptiv-asimilatoare.

Comunicarea și buna înțelegere sunt condiții absolut necesare pentru asigurarea păcii și bunăstării popoarelor. Însă aceste condiții sunt tot atât de necesare și pentru stabilirea vaselor comunicante între *opincă* și *surtuc*, între *țărănime* și *boierime*, între *Popor* și *Putere*, deoarece numai uniți împreună, – și nu învrăjbiți și dezbinați – se poate obține ceea ce dorim și ajunge acolo unde visăm. „Știi ce, cucoane? – se adresează unul din țărani săi apropiați către conu Mihalache Stelea, – Eu citesc că nu-i pământul de vină, sireacu’, e vrajba, bat-o pustia, între surtuc și opincă! Ian o pildă: nu știu ce-mi veni mai dăunăzi, să pun la car doi juncani care nu știau încă de jug. Să fi privit minunăție mare! Unul trăgea ceala, altul hăisa, și carul tot pe loc. Le curgeau balele și răgeau de ciudă; cătau să se împungă, dar jugul nu-i lăsa. Cred că de erau slobozi s-ar fi calicit!... Până ce și-au luat de seamă și, când au întins-o amândoi odată în jug, zbură cogramite car

după dâșii de țî se părea că-i mai ușor ca pana! Ia așa-i și cu pârdaľnica asta de vrajbă. Când surtucul ceala, opinca o ia hăisa; când opintește unul, celălalt dă înapoi; aicea am opintit-o de-a valma tot pe un drum, și ne merge carul lesne. Nu văd cum e treaba pe la alte moșii? Mai ales unde sunt și posesor!

Belșug aicea, calicie acolo; când la noi roadă mai puțină, la dâșii apoi chiar foamete! Și tot un Dumnezeu, tot un soare, și tot o ploaie, și de ce? Tot afurisita de vrajbă! Surtucul hăisa, opinca ceala! Lucrul stă baltă, mațele prind a ghiorăi, mințile a se întuneca, mai vine pe-deasupra înșelăciunea, minciuna și nedreptatea, iar dracu' privește din deal și se strică de răs!" [1, p. 266-267].

Ar putea să pară, unora, prea naive și prea simple reflecțiile Țăranului din romanul *Înstrăinații*, căci unde s-a mai văzut vreo dată – de-a lungul vremurilor și în zilele pe care le trăim cei de azi, unitate de idei și lipsă totală de interese egoiste, personale, de grup, de castă și de clasă, în spatele cărora stau, de cele mai multe ori, minciuna, duplicitatea și lipsa de orice criterii morale și umane? Răspunsul e, desigur, unul singur: nicicând și niciunde! Și totuși ideea pe care o lansează autorul romanului, de a pune în capul mesei interesele colectivului și demnitatea neamului ca principale premize ce pot asigura securitatea fizică și morală a individului în orice împrejurări istorice, morale, sociale, de orice altă natură, – rămâne o alternativă demnă de urmat de toți acei care își conștientizează alternativa sa de Om, care a evadat definitiv și pentru totdeauna din regnul animal, din lumea instinctului rudimentar, subordonat integral cerințelor biologic-materiale ale pământului și trupului omenesc.

Una din marile greșeli comise de guvernările anterioare, inclusiv (parțial) și cea a lui A. I. Cuza, consideră bătrânul și înțeleptul Hatman, a fost tocmai această lipsă de contact și comunicare între unii și alții. Căci dacă am fi făcut școli și spitale pe la satele lor apropiindu-și inimile de inima poporului și sufletele de sufletul lui curat, acum am fi cel mai mândru, cel mai luminat și cel mai fericit popor din lume!" [1, p. 268].

Tocmai de aici pornește marele respect de neuitat și după plecarea la cele veșnice a Hatmanului Agapie Varlaam. „Cu dânsul se stingea, – citim ceva mai la vale, – un leat întreg. Lespedea mormântului se lăsă pentru vecie, închizând supt a ei greutate ultima întru chipare a frunzașilor neamului din trecutul apropiat, blânzi, dar mărinimoși, smeriți, dar mândri, păstrători ai averilor moștenite, dar și ai credinței și ai datinelor neamului! Credincioși în cele lumești și în cele sfinte... Iubitor de neam, de lege, de țară, de familie și de limbă, acestui mare leat de oameni i se va ierta mult, după cuvântul Scripturii, pentru că mult și curat a iubit" [1, p. 278].

Profirița, fiica Hatmanului, afectată la început de boala *înstrăinării*, „Numai despre datinele și trecutul neamului să nu-i fi pomenit, că se făcea foc. Zicea că toate sînt numai niște scornituri de-ale lui Agache și ale altor câțiva ca dânsul". „Da limba Moldovenilor! – continuă autorul dezvăluirile sale cu privire la tânăra înstrăinată. – O amestecătură din limbile tuturor vecinilor, pocite și ele, și câteva cuvinte franțuzești aduse de vânt ca florile într-un câmp de buruieni! Cu neputință să întrebuițezi acea limbă, decât pentru a ocări slugile și Țigani. Cine să-și bată capul a învăța două, trei bucoavne din alte limbi sălbătice, după care să mai deprindă meșteșugul de a le așeza una peste alta pentru ca,

în urma unei munci încordate, să poți scrie moldovenește ori ceti? Și ce să citești, mă rog? Viețile sfinților, proorocirile lui Agathanghelos, ori stihurile lui Conachi, lungi, lungi, lungi, cât e boieria lui de mare?” [1, p. 26].

În opinia Hatmanului, fiica sa Profirița, pe care „a trimis-o la învățătură peste graniță”, dar „s-a întors deacolo tobă de carte”; „nu-i mai place nimic decât pe franțuzește ori cel puțin pe nemțește!” El își determină categoric intențiile de „a face toate chipurile ca să înțeleagă cum că mult mai fericită va fi nația și limba ei, decât pornind-o cine știe pe unde, după cine știe ce liftă străină” [1, p. 42]. Argumentul de bază a hatmanului, formulat în replică, e cel dintotdeauna: „...de la plug am pornit, din plug ne-am hrănit și tot la plug ne vom întoarce, după ce ne vom fi săturat de mofturile franțuzești și fâfniturle nemțești” [1, p. 49].

* * *

Mediul natural și natura propriu-zisă sunt modele și instrumente artistice indispensabile în activitatea oricărui scriitor de vocație, căci numai în acest anturaj firesc e posibilă manifestarea integrală a imaginii spiritului uman.

Doar câteva exemple, în cazul de față, de evocare a peisajului naturii în strânsa aliniere și alipire cu retrăirile și frământările sufletești ale eroilor din roman. Acestea „Priveau, – citim la pag. 73, – cum se întorceau argații cu plugurile după munca zilei, cum venea găgăind lungul șirag de găște, al cărui capăt intrase de-acum pe poarta ogrăzii, pe când coada se bălăcia încă în râu. Apoi se auziră mugetele și talancile cirezii satului întorcându-se de la păscut într-un nour de praf aurit de ultima rază a soarelui ce dispărea, pe când, de pe dealul dinspre Vaslui, răsărea luna plină. O, soare strălucitor, care reverși razele tale de foc pe întreaga făptură, și tu, lună, care o răcorești scaldând-o în blânde tale lumini, de ce, pe unde, pribegind, v-am întâlnit, de ce nicăieri nu v-am găsit, nici pe tine soare, atât de măreț, de mândru și de roditor, nici pe tine, lună, atât de dulce, mângâietoare și duioasă, ca pe seninul adânc a cerului din țara mea? Dar nici strălucirea soarelui tău, o țara mea, nici duioșia lunii tale, nici măreția câmpiilor tale, nici poezia codrului și nici mireasma bine-mirositoare a brazdei tale răsturnate din proaspăt de pe țelina ta curată și fecioară, nu le va poate pricepe nici simți decât acela care s-a născut în tine, s-a hrănit din tine și este menit a se înveli în țărâna ta neagră, neagră și mănoasă, unde-l așteaptă rânduri de moși, strămoși care te iubeau ca dânsul, și mai înainte de dânsul! Căci ai ști tu, o țară scumpă, tainele tale, pe care nu le desvăluiești străinului!” [1, p. 73]. Cu astfel de gânduri tulburătoare, pornite din adâncurile sufletului și inimii, *se desfătau Socrul și Ginerele*, gânduri și atmosferă generală, „cu care erau înconjurați și pe care știau să le guste și să le prețuiască cu sufletele lor curate de Români adevărați” [1, p. 73].

Rândurile citate mai sus demonstrează nu numai o identificare totală a autorului și personajelor sale cu natura și frumusețile pământului natal, dar scot în prim-plan și o *deschidere* nelimitată a prezentului către trecut în numele viitorului. Căci fără tradiții și valori acumulate de generații pe parcursul istoriei multeseculare, scrise și orale, nu pot fi imaginate progrese și evoluții de orice natură, atât la nivel național, cât, și cu atât mai mult, la nivel universal.

Nu mai puțin pline de viață și suflet sunt mesele neamului de băștinași și trăitori a acestui pământ, reprezentând și ele, mesele, plinătatea individuală și colectivă a celor

ce au marea cinste să ducă în continuare și cu demnitate cele acumulate și transmise de predecesori. Căci masa plină de bucate e și ea un semn și un simbol a plinătății vieții și al artei de a crea, de a făuri și de a fi Om.

„Masa, – citim în contextul dat, – era încărcată cu fel de feluri de mezeluri: brânză zburată, unt proaspăt, ridichi de lună, icre tescuite, pește afumat, bujăniță și de toate, dar stăteau mai mult de mărturie. După un borș de găină, care fu mai prețuit, veniră niște pui cu smântână, urmați de niște sarmale și de o friptură de curcan. Dulcele era un cataif frumos și rumen; pâinea din aluat împletit era chiar caldă; iar vinul din via moșiei Șoldani era de o vârstă cu ginerele boierului. La cafea se dădu vutecă de sacâz și vișinată” [1, p. 72]. Poftim la masă și la omenie în casa noastră! – acesta e sensul adevărat al acestei mese pline de bucate și de multă-multă bunătate, inițiată și pusă la dispoziția tuturor de Hatmanul Agapie Varlaam și tot neamul său!

* * *

Anunțam în titlul studiului de față despre o anumită marginalizare a scriitorului D. C. Moruzi, despre trecerea lui tot mai accentuată în zona incontrollabilă a uitării. De ce oare s-a întâmplat și se mai întâmplă acest lucru, vorba fiind, după cum am încercat să demonstrăm în paginile precedente, despre o personalitate distinctă și remarcabilă în contextul cultural-artistic basarabean de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul celui de al XX-lea?

De reținut că numele autorului romanului „Înstrăinații” apare mai des în unele studii și istorii literare publicate în România și Basarabia în perioada anilor de până la 1940-1944. După această dată imaginea scriitorului apare foarte rar și într-o formulă foarte sumară în lucrările științifice și istoriile literare din dreapta Prutului, în timp ce în stânga râului pomenit numele scriitorului dispare cu desăvârșire. Și această situație continuă astăzi aici, în Republica Moldova, ca și acum 60-70 de ani.

Vom apela în acest sens doar la câteva exemple.

Referindu-se la literatura din Basarabia de la începutul secolului XX, Nicolae Iorga remarcă ca o *revelație* „apariția, în 1906, a unei cărți, *Rușii și Românii*, iscălită D. C. Moruzi. Autorul, Basarabean, dintr-o familie domnească, își pierduse averea, trecuse la Iași, ocupase câțiva timp o funcție de subprefect în Dobrogea, o părăsise din cauza mizeriei care căzuse asupra acestui diletant musical și trăia deosebit de greu la bătrânețe destul de înaintate. Acela care discuta cu o pătrunzătoare inteligență raporturile ruso-române se va gândi în curând să-și răscolească amintirile, și ce a găsit acolo, pentru schițe sau romane ca *Pribeag în țara răpită*, se poate pune alături de ce dăduse cu două-trei decenii (p. 80) înainte, din amintiri mult mai bogate, mai felurite și de o ordine mai ridicată, Ion Ghica” [3, p. 80-81].

G. Călinescu în a sa „Istorie a literaturii române. Compendiu” consacră lui Dumitru C. Moruzi doar un alineat, ce e drept destul de întins, pe care îl reproducem integral. „Dumitru C. Moruzi (1860-1914), – scrie distinsul om de știință și istoric literar, – e un autor care își romanzează amintirile. Subiectul epic din *Pribeagi în țară răpită* e fără însemnătate. Toată valoarea romanului stă în documentația asupra vieții boierilor și țăranilor din Basarabia. Alcătuirea unei clase boierești, la Chișinău și la țară, moravurile

nobilimii basarabene, ale curții din Petersburg, călătoriile pe drumul cel cu stâlpi, «pe doroghi stolbovoi», «în faeton», «dormează», tarantas, aceste toate sunt înfățișate cu un mare pitoresc” [4, p. 276].

Atât N. Iorga, cât și G. Călinescu, formulează atitudini de acceptare, la modul general, a lui D. C. Moruzi, fără însă a considera necesar de a poposi, elementar, asupra esenței problemei. În aliniatul lui G. Călinescu până și anul nașterii scriitorului 1850 e înlocuit cu 1860.

O fi fiind oare o greșeală pur tehnică?

Situația se schimbă radical atunci când vine vorba de analiștii, criticii și istoricii literari basarabeni, în parte de Petre V. Haneș, la studiul documentat al căruia „Scriitorii basarabeni. 1850-1940” (1942) ne-am referit, pe parcursul acestei expuneri, în repetate rânduri.

Opera și biografia lui D. C. Moruzi, în opinia cercetătorului nominalizat, se identifică cu istoria și destinele basarabenilor, moldovenilor și a românilor de pe ambele maluri ale Prutului, precum și ale Munților Carpați. Scrierile autorului nostru se remarcă printr-o manieră de exprimare și interpretare întru totul originală, îmbinând documentarul cu imaginarul, studiul propriu-zis cu artisticul fluent și emotiv. „Ni se desfășoară o acțiune unitară (în *Înstrăinații* – H.C.), la care participă un număr de personaje, închipuite de autor sau transfigurate. Unitatea acțiunii nu se datorește scriitorului, e adevărat, ci familiei în sânul căreia se desfășoară acțiunea. Înăuntrul acțiunii se ivesc, dacă nu chiar conflicte de lungă durată, care să susțină interesul, se ivesc totuși conflicte mai mici, conflicte de vârstă și educație. Considerațiunile de mai sus justifică denumirea de roman” [2, p. 356-357]. Totuși „Atmosfera bătrânească, sfătoasă, patriarhală domină. Personajele tinere au mai puțină viață. Ni le prezintă mai mult scriitorul decât ele înșile” [2, p. 359]. De aici pornesc, în opinia cercetătorului, și unele slăbiciuni ale romanului.

Suntem înclinați să credem că observațiile critice ale cercetătorului Petre V. Haneș sunt cauzate de două motive subiective privind interpretarea operei respective. Primul ar fi însăși forma neobișnuită a romanului, care oscilează între document și imaginație artistică. Al doilea mod de interpretare ține, chipurile, de amplasarea mesajului scrierii în totală arhitate, învechire și depășire istorică, acesta (mesajul) venind în flagrantă contradicție cu modernitatea, cu actualitatea, cu progresul înregistrat de Occidentul în plină înflorire, dezvoltare și progres.

Ori, chintesența romanului „Înstrăinații”, ca și a întregii opere a scriitorului nostru, constă anume în păstrarea legăturilor și a echilibrului firesc între trecut, prezent și viitor, în integrarea organică a tradițiilor și progresului modern în vechile tradiții ale neamului.

Promovarea spiritului de pace, înțelegere, toleranță și comunicare între oameni, generații și popoare – spre aceasta îndeamnă și cheamă insistent autorul în întreaga sa creație artistic-social-filozofică, condamnând deschis sau în subtext conflictele, neînțelegerile, ura, pisma și invidia dintre toți cei care se consideră cu adevărat Oameni ai acestei *Lumi* și ai acestui *Pământ*. Tratată prin această prismă, unica – în opinia noastră – capabilă să permită o interpretare pe măsura mesajului general al operei, creația lui D. C. Moruzi ne poate deschide azi, ca și întotdeauna, porțile și ușile unor adevăruri veșnice actuale pentru cei care au fost, sunt și vor veni.

În acest context un anumit interes prezintă interpretările istoricului literar Dumitru Micu care, din punctul de vedere al cronologiei evenimentelor, aparține perioadei istorice de până la 1989-1991. În a sa „Scurtă istorie a literaturii române” I, 1994, autorul poposește destul de amănunțit asupra fenomenului comunicării cultural-literare dintre cele două maluri ale Prutului, și asta se întâmplă în condiții și conjuncturi social-politice și internaționale cu totul diferite: favorabile sau nefavorabile realizării acestor procese și tendințe. Astfel, în timpul zaverei eteriste personalități de vază din domeniul politicii, religiei și culturii-literaturii de talia lui Veniamin Costache, Andronache Donici, Al. Beldiman, Al. Hrisoverghi, C. Negruzzi se refugiază la Chișinău. Pe de altă parte, continuă istoricul literar: „Nume de referință sunt și acelea ale altor basarabeni, realizați însă în România: Al. Donici, Al. Russo, D. C. Moruzi, C. Stere ș.a.” [5, p. 168].

Acesta e primul caz când istoricul literar D. Micu pomenește, în lucrarea amintită, de numele scriitorului D. C. Moruzi. A doua oară, spre finele volumului menționat, cercetătorul cu pricina scrie: „Aceași lume boierească e descrisă de *Dumitru Moruzi* (1860-1914), în romanele „Pribegi în țară răpită” (1912) și „Moartea lui Cain” (1914) [5, p. 357]. Aceasta-i toată informația despre ceea ce subînțelegem fenomenul cultural-literar D. C. Moruzi!

* * *

Dezbinarea dintre cei de sus și cei de jos, a societății în ansamblu și a tuturor componentelor ei – e cauza principală care a adus întreaga populație la neagra mizerie pe care o suportau și stelenii, baștina protagoniștilor romanului. „Cu cât am fost uniți între noi, – mărturisește cuscrul Vasile din Steleni, în încheierea romanului, – și cei de sus și cei de jos au huzurit în belșug, spun bătrânii, cu toate răzmerițele, năvălirile și bejeniiile. Oare acum, că nu ne mai supără nimene, nu ar fi chip și vreme să ne înțelegem gospodărește pe această coajă de pământ, muncind cinstit, cuminte și numai pentru noi, Români, care cu palmele, care cu carul și care cu mintea, dar toți cu inimă curată pentru neam? Dar nu, odată cu toții iuruș la domnie ... și la sărăcie!”

Mult întristat și total dezamăgit de cele auzite, consăteanul orășenizat în calitate de participant la convorbire, „găsi de prisos a mai lungi vorba. Dar nici prin Steleni n-a mai călcat!” *Ruptura* dintre baștină-pământ și orașul înstrăinat a devenit inevitabilă și irecuperabilă [1, p. 303].

Numele, viața, activitatea și opera lui Dumitru C. Moruzi rămân, după cum am încercat să demonstrăm pe parcursul prezentei expunerii, în multe privințe o enigmă și o necunoscută. Pe parcursul unui secol de la trecerea scriitorului în neființă nu a fost înregistrată nicio tentă de studiu de sinteză, de studiu monografic privind viața și opera scriitorului, în genere, cât și aspecte importante ale activității publice, dar și a operelor sale de bază. Cu excepția lui Petre V. Haneș, numele și opera distinsului scriitor basarabean au fost trecute totalmente cu vederea sau expuse mai mult decât sumar, neglijent și superficial în unele prezentări generale, istorii literare sau manuale gimnaziale și universitare.

Ori, unicitatea și originalitatea operei lui D. C. Moruzi merita și merită un cu totul alt comportament și atitudine din partea celor care i se consideră urmași și se simt datori

de a cunoaște trecutul în toată plinătatea, utilitatea și frumusețea lui. Documentarismul analitic și expresia artistico-imaginară a conținutului realist al operei, fac din această bogăție intelectuală sursă rară în procesul de cunoaștere și apreciere a unei întregi epoci din istoria neamului nostru, epocă cuprinsă, cronologic, între primii ani ai secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea.

Studierea pe măsura-i convenită și editarea operei scriitorului D. C. Moruzi constituie deci, în opinia noastră, una din sarcinile actuale și stringente ale științei literare de azi, fapt care ar completa și întregi istoria literaturii naționale cu un capitol de certă importanță și actualitate istorică, cognitivă și estetică.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. *Înstrăinații*. Studiu social în formă de roman (1854-1907) de Dumitru C. Moruzi. Ediția a II-a, revăzută și îndreptată de însuși autorul. Editată de Gr. Gheorghiu și Ilie Deleanu. – București, 1912.
2. Petre V. Haneș. *Scriitorii basarabeni. 1850-1940*. – București: Editura Casei Școalelor, 1942.
3. N. Iorga. *Istoria literaturii românești contemporane*, II. În căutarea formei. – București: Editura „Adevărul”, 1934.
4. G. Călinescu. *Istoria literaturii române. Compendiu*. – Editura „Național-Mecu” S.A.
5. Dumitru Micu. *Scurtă istorie a literaturii române*, I. *De la începuturi până la primul război mondial*. – București: Editura „Iriana”, 1994.

* * *

P.-S. După ce articolul pe care l-ați parcurs, stimați cititori, a fost prezentat revistei „Philologia”, la subsemnatul a ajuns informația surprinzătoare că acum două decenii în urmă un grup de cercetători literari din Republica Moldova în persoana regretaților doctori în filologie Vasile Ciocanu și Andrei Hropotinschi, împreună cu filologul și redactorul editorial Mihai Papuc au pregătit pentru tipar două volume din opera distinsului și marginalizatului scriitor D. C. Moruzi, volume care au continuat, spre regret, să zacă până astăzi în portofoliul Editurii „Știința”. Cauza, zice-se, a fost și rămâne lipsa de finanțe. Aflăm, cu deosebită bucurie, că în anul ce urmează, când se împlinesc 100 de ani de la trecerea în lumea celor dreți a scriitorului, Editura va pune în circuit patrimoniul creativ-publicistic și social-științific al aceluia care a fost și rămâne D. C. Moruzi. Este un act justițiar care s-a lăsat prea mult așteptat.

H. C.